

МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

УДК 821.161.2.08

ЛАРИСА ГОЛОЮХ

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОЗНАКИ ДІЕСЛІВ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ ЮРІЯ МУШКЕТИКА

У статті досліджуються особливості стилістичного функціонування дієслів у романах Ю. Мушкетика «Погоня» і «Яса», висвітлюються зв'язки лексичної та стилістичної семантики дієслова як компонента художнього тексту.

Ключові слова: дієслово, лексична семантика, стилістична семантика, стилістична функція, ідіостиль, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна українська стилістика, зокрема ідіостилістика, формує пріоритетність функціонального напрямку дослідження мови письменника – мовні одиниці різних рівнів (лексичного, морфологічного, синтаксичного тощо) розглядаються як словесне вираження художнього мислення, індивідуальної мовної картини світу. Вивчення частин мови у стилістичному аспекті передбачає дослідження їх функціонування в різних стилях мови і мовлення, визначення стилістичної активності лексико-граматичних розрядів і окремих граматичних категорій іменників, прикметників, прислівників, дієслів, числівників, займенників. Важливим аспектом стилістичного вивчення частин мови є їх естетичні та експресивні функції і різноманітність морфологічних характеристик у мові художнього тексту.

Аналіз дослідження із проблеми. Загальнотеоретичні проблеми лінгвістичного аналізу прозового художнього твору, особливості авторського слововживання письменників висвітлюються у працях С. Я. Єрмоленко, М. П. Кочергана, І. К. Кучеренка, Л. Т. Масенко, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівського, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької та ін. Стилiстичні особливості дієслів у художньому мовленні описані фрагментарно в курсах стилістики й окремих публікаціях у періодиці про мову письменників. Загалом мова відомого сучасного

письменника Ю.Мушкетика є майже не дослідженою. Характерні ознаки ідіостилю письменника простежує В. М. Русанівський[1].

Обираючи матеріалом дослідження історичні твори Ю.Мушкетика, виходимо з того, що ідіостиль Ю.Мушкетика становить інтерес не лише як розвиток традицій українського історичного роману, а й з погляду мовної природи слова як структурної одиниці художнього тексту.

Актуальність праці зумовлена відсутністю фундаментального дослідження про мову художньої прози історичного жанру; недослідженістю мовотворчості Ю.Мушкетика, зокрема в аспекті стилістичної морфології, функціонування дієслова як засобу оповіді у творах на історичну тематику.

Мета дослідження – встановити граматичні і стилістичні параметри дієслів у мовній тканині романів Ю.Мушкетика «Погоня» і «Яса». Завдання дослідження – визначити лексико-семантичну структуру дієслів у досліджуваних творах; з'ясувати лексичну семантику дієслів семантичного поля людина; розкрити стилістичне навантаження дієслів семантичного поля природа, навколишній світ; виявити стилетворчі ознаки мови письменника в аспекті стилістики дієслова.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. «Стилістичні явища, що виникають навколо граматичної організації мови, ... удосконалюють і розвивають мовні потенції та виражальні можливості, ще більше зміцнюють організованість мовних засобів, довершують їх побудову в цілому. Стилістичні категорії, сформовані протягом тривалого мовного розвитку, певним чином співвідносяться з граматичними як надбудовані над ними фактори» [3, с. 273]. Художня мова створила за допомогою граматичних категорій активні стилістичні колорити. Особливо продуктивним у цьому плані виступає дієслово.

У художньому мовленні дієслово використовується насамперед для передачі руху, який відтворює динаміку навколишнього світу і духовного життя людини. Мова, насичена дієсловами, створює енергію і напруження оповіді. «Якщо письменник хоче зобразити картини, в яких предмети перестають бути непорушними, «вдихнути життя» в оповідь, він звертається до дієслів» [1, с. 102]. Важливою стилістичною функцією дієслова в художній мові є створення ним динамізму в описах, оповідях, розповідях. Крім цього, дієслово виступає виразним засобом образної конкретизації мови. Як зазначає М.Кожина, «для художньої оповіді або опису є характерною поступовість у відтворенні подій, дії,

руху, стану, думки, почуття як таких, що втілюються в часі, як членування зображення і звідси – естетично зумовлена послідовність дієслів» [1, с. 107].

Мовна картина світу Ю.Мушкетика фіксує дієслова, що називають найрізноманітніші динамічні і статичні ознаки та властивості. За лексичною семантикою їх слід поділити на дві групи: дієслова – назви дій і властивостей людини; дієслова, пов'язані з явищами живої і неживої природи.

Дієслова лексико-семантичного поля людина поділяються на такі групи:

– назви фізичних дій людини: стояти, сидіти, зупинитися, дивитися, бачити, оглянутися, повернути (голову), підвести (голову), поприкипати (очима), відвести (очі), захищати, обороняти, зорити, зазирати, споглядати, прихилитися, вмиватися, роззутися, кланятися, вклонятися, перехреститися, вказати, ковзатися, падати, підводитися, хапатися, плювати, збирати, пити, поснідати та ін.;

– назви видів діяльності людини: пильнувати, повладарювати, варити, пекти, ловити (рибу), торгуватися, напувати (коня), шафувати (горілку), поратися, пильнувати, сіяти, збирати, мити, орати та ін.;

– назви активних дій суб'єкта на об'єкт: запалити, приковують, запарила, накосив, зняв, платити, гарцював, вимахував, почепив, розтяв, одягнув, одмив, лизнув, пошаткувала, зчавити, розкресли, зачепився, ворушить, палили, вмочив, загнуде, натискав та ін.;

– назви руху і переміщення в просторі: блукає, чалапав, походжає, почвалали, прибігли, добулася, подалися, валасатися, виїде, метнувся, прибився, стрибнув, наздогнати, втекти, відступати, бродить, тинявся, пожене, пруть, лазив, відступили, покотився, вихопився (конем), увійшли та ін.;

– назви розумової діяльності (у тому числі мисленнево-мовленневих процесів): називали, повідав, проказав-проспівав, потече (розмова), запитав, мовити, зауважив, обізватися, допитуватися, йшли (балачки), пашекують, прогудів, виповів, відказав, брехнув, мовив, галасував, проказав-проспівав, утямити, погомоніли, думав, подумав, додумався, мислив, домислився, обмізковував, розмірковував, замислився, розумів, пам'ятав, верещати, таїти, навчатися,

приховувати, одурив, розвеселив, обіцяв, втішав, покликав, помолився та ін.;

– назви фізичних станів людини: спав, сопів, дрімає, наливається (силою), слабував, поблід, вдихав, запекло (в грудях), забулькало (в горлі) та ін.;

– назви психофізичних станів і почуттів: регочеться, покращуємося, погіршуємося, скривився, образився, затрепетав, зареготав, покепкувати, полюбляють, горнеться, наснажує, соромився, роздратують, сподобався та ін.

Стилістична вартість дієслів лексико-семантичного поля людина зумовлюється конкретною організацією контексту. Мова історичної прози Ю.Мушкетика об'єднує значну кількість дієслів, що називають процеси, динамічні і статичні ознаки, пов'язані з людиною: її діяльністю, фізичними діями, фізіологічними і психофізичними станами, почуттями, мовомисленням тощо. Такі дієслова вживаються переважно в прямому (номінативному) значенні, рідше – в переносному (метафоричному) значенні.

Дієслова, пов'язані з рухами людини, створюють динамічні картини, надають описам конкретики, наприклад: Коли вже припече так, що не всидіти, хапаються за шаблі [4, с. 6]; Бігти проти гори було важко, козаки ковзалися, падали, а польські гармати плювали картечкою прямо в обличчя [5, с. 21]. Серед дієслів із лексичним значенням «фізичні рухи людини» виокремлюється синонімічний ряд зі стрижневим словом дивитися: обвів (залу), споглядав (степ), зорив, зазірав, звів очі, поприкипати (очима), відвести (очі), повернути голову, бачити та ін. Дієслова дивитися і прикипати (очима) мають однакове лексичне значення, проте останнє відрізняється стилістичним забарвленням, активізуючи семи 'пильно', 'уважно', наприклад: «Але козаки не поспішали йти за ним, вони поприкипали очима до чорних дір-печер у скелях» [5, с. 13]. У романі «Яса» якісно-оцінна ознака притаманна також дієсловам споглядати, зорити, звести (очі), зазірати, які створюють піднесено-урочисту конотацію контексту і вживаються переважно в мовній характеристиці кошового отамана Івана Сірка, наприклад: А може, нічого того не думав отаман, просто сидів і споглядав степ [5, с. 16]; Козак приклав руку до чола, зорив у далечінь [4, с. 19]; Звів на царевича-бранця очі й сказав: «А може, тікай звідси» [4, с. 67].

Лексичний простір історичної прози Ю.Мушкетика фіксує дієслова – назви видів діяльності людини: пильнує, торгуватися, ловив (рибу), пече, пішли (на приступ), поралася, святкують, напував, зварив, повладарюю та ін. Найчастіше ці дієслова є засобами зорової конкретики, деталізації оповіді або опису, наприклад: Треба йти до ксьондза або жида кланятися, торгуватися, а ті насміхаються, вони ж визначають, кому скільки пасок пекти [4, с. 5].

У контекстному оточенні деякі дієслова, сполучаючись з певними лексемами (назвами страв, напоїв, одягу), виступають засобами національної стилізації, створюють локальний колорит зображуваних подій, наприклад: Накажи, о великий, нагодувати яничарів. Воїни охляли на пшоні. – Я повелю зварити їм овечий кебаб [5, с. 177]; А тепер той заварює на Січі пиво, яке сьорбати доведеться й цареві (5, с. 29).

Жанр історичної прози зумовлює вживання значної кількості військових понять. Поряд із номінаціями людей, пов'язаними з військово-політичним устроєм тогочасного суспільства (козак, гетьман, кошовий, отаман, дозорець, січовик тощо), активно функціонують дієслова – баталізми перемогти, здолати, йти на приступ, відбити, вдарити, відступати, напирати та ін. Ці номінації створюють необхідне історичне тло зображуваних подій і перебувають в одному семантичному полі з назвами зброї, військових понять, побутових речей. Дієслова цієї лексичної мікрогрупи є стрижневими поняттями батальних сцен, наприклад: Спішена батова на приступ шанців таки не пішла [4, с. 20]; Був такий отаман Брова, сміливий і безжурний, козак-вітер. Гуляв у степу, наганяв страху на татар і ляхів, швидкий, відчайдушний, з малим військом налітав на ворогів, і толочив, і рубав, і брав у бран [4, с. 16]; Зібране нашвидкуруч козацьке військо вдарило під Голтвою, налягло під Боровицею, розсіяло шляхетські хоругви під Жашковом [4, с. 6]. Значна кількість дієслів – назв активних дій суб'єкта на об'єкт створює динамічні картини історичних подій, надає авторській мові прискорено-напруженої тональності, наприклад: Білокобилка почепив за спину рушницю [4, с. 9]; Я вже й не дивився, куди влучила куля, схопився на ноги й побіг [4, с. 39]; Польські гармати били без угаву, ядрами та картеччю [4, с. 21].

Стилістичне значення дієслів із семою 'активна дія суб'єкта на об'єкт' зумовлюються їх контекстним оточенням. У багатьох авторських оповідях дієслова зняв, одягнув, вбрався, зав'язав, взув

взаємодіють зі спеціальною лексикою (переважно історизмами), яка виступає засобом локальної й темпоральної стилізації мови твору. Так, взаємодіючи з лексемами жупан, сорочка, онуча, кунтуш, ці дієслова підсилюють національну українську конотацію твору, сприяють правдивому відтворенню побуту, звичаїв, традицій народу, надають оповіді переконливості, наприклад: Гетьман повісив на стілець жупан [5, с. 17]; Пукавка, потоптавшись на місці, понюхавши носом-бурулькою повітря, зваживши щось, знову сів на землю і вдруге заходився перемотувати онучу [4, с.9]; Козак вилазив з кожуха, вилазив з кунтуша [5, с. 10].

Дієслова – назви руху і переміщення в просторі є важливим компонентом мови історичної прози з властивою їй оповідністю, сюжетністю. Історичні романи Ю. Мушкетика вербалізують поняття, що означають рух, пересування. Вони надають оповіді динаміки, увиразнюють зміну подій, активні дії персонажа, наприклад: Всі поспішали сюди, аби перехопитися з одного берега на інший, втекти або наздогнати, сховатися або підстергти [4, с. 7]; Прискалив око під круто загнутою, осмаленою чи то порохом, чи то біля багаття бровою. – Може доженемо їх, Семене? [4, с. 3].

Батальні сцени, драматичні епізоди творів Ю. Мушкетика увиразнюються дієсловами відступати, наступати, втікати, наздоганяти, вихопитися, рушити та ін., які правдиво відтворюють історичні події або періоди життя персонажа, наприклад: Турки грали сурмами приступ аж надвечір і знову відступили до шанців [5, с. 180]; Позаминулої осені Сироватка ледве вихопився конем до лиману [5, с. 8] ; Не пам'ятав, як сталося, – жива душа хотіла жити, – що не чекав смерті чи полону на маківці Сліпої, а покотився вниз [5, с. 9].

Стилістичне навантаження дієслів названої лексичної групи найповніше реалізується завдяки їх варіативності в називанні тих самих понять. Так, синонімічний ряд зі стрижневим словом іти (пересуватися) містить такі дієслова: блукає, чалапав, походжає, почвалали, прибігли, добулася, рушили, ступати, подалися, валасатися, почалапати, пруть, виїде, метнувся, прибився, наблизився, стрибнув, наздогнати, бродить, лазив, тинявся. Переважна більшість цих дієслів створює усно-розмовний колорит оповіді.

Стилістичне значення дієслів походжає, ступає, рушили асоціюється з урочистою тональністю оповіді, сприяє уповільнено-урочистому колориту, наприклад: Тагари рушили на Україну, коли заповіли жита

[5, с. 97]; В раю завжди сонячно й затишно, і походжає по ньому бог [4, с. 7]. Таким чином, дієслова-назви руху і пересування людини виконують важливі стилістичні і текстотвірчі функції: сприяють правдивому змалюванню історичних подій, створюють усно-розмовну або урочисто-сповільнену тональність контексту тощо.

Процеси виникнення нових стилістичних значень дієслів пов'язані з їх використанням поза властивою їм сполучуваністю. Насамперед це стосується переносного, метафоричного вживання дієслів, наприклад: Гетьман затоптує, забиває ту думку [5, с. 30]; Розкраяли Україну «добрі» сусіди [4, с. 6]; Рідного брата пошаткує на капусту, як лизне в п'яти, то і в голові стане жарко [4, с. 6]. Таким чином, дієслова названої лексично-семантичної групи виступають також джерелом емоційно-експресивних конотацій.

Дієслова лексико-семантичного поля природа, навколишній світ поділяються на такі групи:

– назви станів і властивостей природи: тече, застугоніло, загуркотіло, припікало (сонце), повівав (вітер), барабанив (дощ), задвигтіла, загойдалася (земля), заревів, заклекотів, вирвався, плинув (Дніпро), налетіла (буря), пече (сонце), гриміло, гахкало, гули (вітри), грала (весна, тривога), пірнав, виринав (місяць), пахнуло (річище), скресають (річки) та ін.;

– назви динамічних ознак тваринного світу: нашорошувати, стукотять (копита), лащиться, махає (хвостом), ячать, гавкають, курличуть, прилетів, доспівували, жирують та ін.;

– назви динамічних ознак рослинного світу: шелестіло (листя), набубнявіли (бруньки), заплум'яніли (тюльпани), зазеленіла (трава) та ін.;

– назви станів і динамічних ознак неживих предметів: стримить (камінь), блищить (сережка), підмок (порох), гуркотіли (тулумбаси), завищала (картеч) та ін.

Зображальна функція дієслів, які позначають статичні і динамічні ознаки явищ природи, урізноманітнюють семантично-синтаксичні конструкції оповіді і невластивої прямої мови і найповніше виявляються в тих контекстах, де пейзажні картини сповнені психологічного змісту. Закономірно, що в історичному романі посилюється роль художньої деталі, яка відтворює національний простір, оскільки відтворення картин природи ставиться в безпосередню залежність від сприйняття їх

героями твору, посилюються елементи психологізації у змалюванні природи.

Мовна картина світу Ю.Мушкетика активізує художню асоціацію людина – світ, втілену в назвах абстрактних природних реалій та конкретизованих лексемах степ, ліс, дорога, шлях, дерево, кущ тощо. Художній зміст словообразу степ в контексті роману «Яса» полягає не лише в просторовому значенні як територіальна безмежність, а й у плані внутрішнього відчуття персонажа. Поряд із семою 'конкретна територія' в семантичній структурі лексеми степ активізується сема просторової і часової безкрайності, нескінченності, безмежності. Пластично-зорові малюнки простору, в якому дотримано співвідношення динамічних і статичних ознак, доповнюють дієслова прокидається, спить, пече (сонце), пронизує (вільгість) та ін., наприклад: Просто сидів і споглядав степ. Спивав його спрагло, як чисту джерельну воду. О цій порі він був чи не найкращий. Вже не спав і ще не пробудився доконечно [5, с. 16]. Семантика драматизму, тривоги в мовній структурі лексико-семантичного поля природа виразно відбивається в метафоричних сполуках, побудованих на експресивних дієсловах: задвигтіла, загойдалася земна твердь, заревів, заклекотів Дніпро, барабанив по скелях дощ, байрак зчорнів, застогнали дерева, грала весна, ходило сонце, Дніпро виривався на волю та ін.

У мовній тканині досліджуваних творів назви динамічних ознак рослинного світу є засобом психологічного сприймання, внутрішнього стану персонажа. Переважно це метафори з компонентами – назвами динамічних ознак шелестіло, зазеленіло, розцвіли, заплум'яніли та ін., які створюють художній образ, співзвучний з загальною тональністю оповіді, наприклад: Ще не підвелися трави, ще торішні ковили ворушили сивими чупринами, а вже зазеленіли при долині козельці й вероніка, а по балках – ряст, підвели в болотах гострі списи очерети, прорізався з води першими гостряками татарський шабельник, й скрізь по видолинках червоно заплум'яніли тюльпани [5, с. 16].

Назви рослин та їх динамічних ознак зумовлюють конкретну організацію контексту, інформують про візуальні картини, тло подій, створюючи детальні зорові образи.

В ідіостилі Ю. Мушкетика переважну більшість становлять стилістично нейтральні дієслова, що вживаються у прямому номінативному значенні, наприклад: подивився, сказав, вчинив, цінує, втікав, вимовили, керуватиме, кажуть та ін.

Значну кількість дієслів становлять ті, що мають стилістичну конотацію (розмовний колорит, знижену або урочисто-піднесену стилістичну семантику тощо), наприклад: не дотямкує, забандюрилося, витинав, рвонув, гнівиться, погинули, попруть, славляться, сповістив, привітає та ін. У досліджуваних творах вагому стилістичну роль відіграють не лише дієслова певної семантики або стилістичного забарвлення, а й несподіване поєднання, наприклад: поширшав день, відкрилася краса, дивиться козирем, не їв гризью серця.

Висновки. Вибір слова в художньому творі зумовлюється жанровими вимогами, естетичною настановою письменника, а також змістом контексту. Ідіостиль Ю.Мушкетика активізує функціонування дієслів у різних контекстах історичних романів. Авторська оповідь найчастіше ґрунтується на дієсловах, які передають рух, динаміку світу і людини. Роль дієслів у досліджуваних творах письменника пов'язана не лише з їх номінативною функцією, а й естетичною, яка полягає в образному, експресивному зображенні подій, явищ, людей. У творах Ю. Мушкетика дієслово як назва дії, руху, динаміки навколишнього світу і життя людини є одним із найважливіших засобів естетичної конкретизації мови.

Література

1. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
2. Русанівський В. М. Знайдене слово (про мову творів Ю.Мушкетика) / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 4-7.
3. Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / за заг. ред. І. К. Білодiда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Мушкетик Ю. Погоня: Роман / Ю. Мушкетик. – К. : Укр. центр духовної культури, 1997. – 440 с.
2. Мушкетик Ю. Яса: Роман / Ю. Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1987. – 597 с.

Лариса Г'олоюх

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ГЛАГОЛОВ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ Ю. МУШКЕТИКА

В статье исследуются особенности стилистического функционирования глаголов в романах Ю. Мушкетика «Погоня» и «Яса», рассматриваются связи лексической и стилистической семантики глагола как компонента художественного текста.

Ключевые слова: глагол, лексическая семантика, стилистическая семантика, стилистическая функция, идиостиль, языковая картина мира.

Goloyukh Larysa

STYLISTIC AND FUNCTIONAL FEATURES OF VERBS IN
MUSHKETYCK'S HISTORICAL NOVEL

The article analyzes the peculiarities of the verbs' stylistic function in Mushketyck's novels «Pogonia» and «Yasa». The connection of lexical and stylistic semantics of the verb is showed as a part of fiction.

Keywords: verb, lexical semantics, stylistic semantics, stylistic function, idiostyle

Стаття надійшла до редакції – 2.11.2011 р.

Прийнята до друку – 6.12.2011 р

УДК 821.161

ВАЛЕНТИНА КОВАЛЬ

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНЕ БАЧЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА
ПЕДАГОГІЧНА УМОВА ФОРМУВАННЯ
ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ**

У статті розглянуто одну з важливих педагогічних умов формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів-словесників – стратегічне лінгводидактичне бачення, суть якого полягає у свідомому виборі найбільш оптимальних засобів і методів для вивчення рідної та іноземної мов, а також у процесі міжкультурної комунікації. Вагому роль у цьому відіграють імітаційно-рольові ігри.

Ключові слова: лінгводидактична компетентність, міжкультурна комунікація, фахова підготовка філологів.

XXI століття диктує нові вимоги до підготовки вчителя загальноосвітньої школи. Це не панацея, а єдиний шлях успішного входження України в європейський та світовий освітні простори. Такого вчителя готує вищий навчальний заклад, а це означає, що система навчання у вищій школі має бути переглянута з позицій її змісту,